

На правах рукопису

СОТНИКОВ Юрій Олексійович

УДК 631.115:633

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОРЕНДНОГО
МЕХАНІЗМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРОБІЗНЕСІ
(на матеріалах Харківської області)**

Спеціальність 08.07.02 - Економіка сільського господарства і АПК

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків - 1997

00737283 (U)

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі організації виробництва та агробізнесу Харківського державного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.

Науковий керівник: доктор економічних наук
МАРТЬЯНОВ Віктор Павлович

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, член-кореспондент УААН
АМБРОСОВ Володимир Якович;

кандидат економічних наук, доцент
ЛОМОВСЬКИХ Олександр Григорович

Провідна організація: Сумський сільськогосподарський інститут

Захист відбудеться 6 травня 1997 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 02.33.01 в Харківському державному аграрному університеті імені В.В. Докучаєва.

Відгуки на автореферат у двох примірниках, завірених печаткою, просимо надсилати на адресу: 312131, м. Харків, п/в "Комуніст - 1", ХДАУ, корпус 1, к. 304.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського державного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.

Автореферат розіслано 4 квітня 1997 р.

Рчений секретар спеціалізованої вченої ради, кандидат економічних наук, професор

А.В. М'якедонський

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1. Актуальність теми. Тривалий час агропромисловий комплекс України розвивався в умовах адміністративно-командної системи господарювання. Ця і ряд інших причин призвели до економічної, організаційної, структурної і кредитно-фінансової кризи. Вийти з неї, досягти значних змін в економічному і соціальному розвитку АПК (а всі здійснювані економічні перетворення мають соціальну спрямованість, бо в їх центрі знаходиться людина як найвища цінність) неможливо без оренди, без змін в системі виробничих відносин. Йдеться насамперед про введення в дію ефективного механізму господарювання, про людину праці як господаря і власника засобів виробництва, включаючи землю.

Оренда як форма реалізації створеної людиною та (або) успадкованої власності відіграє важливу роль в становленні нових виробничих відносин і продуктивних сил в Україні, як і в усіх цивілізованих країнах з розвинутою економікою. Вона здатна повернути землю справжньому господарю, який одержує право самостійно організувати свою працю і за власним розсудом реалізувати вироблену продукцію; а це означає, що він зможе продуктивніше та розумніше й економічніше розпоряджатися землею, технікою, добривами та іншими ресурсами.

Для орендодавця оренда є формою матеріального або інтелектуального виявлення його власної праці і праці його предків. Для орендаря вона є вигідною стартовою умовою самоствердження, накопичення приватної власності, багатства. Кожний орендар в першооснові є орендодавцем своєї особистої праці, праці інтелектуальної і фізичної, своїх здібностей і вміння їх використовувати. Для орендодавця задача в оренду своєї приватної власності, свого майна є своєрідним продовженням трудової діяльності, процесу розширеного відтворення і накопичення речового багатства. На сучасному, складному для більшості людей етапі реформування відносин власності актуальною є соціальна переорієнтація на новий механізм господарювання, на механізм життєзабезпечення, в першу чергу кожної людини окремо і потім - окремих груп населення.

Дослідженню суті оренди, природи орендного механізму господарювання, його форм, умов і факторів, оцінних показників присвячено багато робіт вітчизняних і зарубіжних учених. Вагомий внесок в розвиток багатьох концептуальних положень зробили вчені *В. Амбросов, П. Гайдуцький, В. Крисальний, М. Лобас, О. Опіщенко, Д. Палій, П. Саблук, М. Соловійов, О. Чаянов, О. Челіщев, В. Юрчишин* та ін.

Актуальність і невідворотність економічних перетворень потребують подальших наукових, теоретичних і практичних розробок, пошуку і опрацювання рекомендацій, пропозицій та впровадження ефективних методів господарювання в АПК, зокрема механізму оренди землі і засобів виробництва.

Ці актуальні питання і визначили вибір теми дисертаційної роботи.

1.2. Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є відродження природної економічної суті оренди і орендного механізму господарювання на етапі становлення та розвитку ринкових відносин на мікро- і мак-

Літв. В. З. Стефаніка
АН України

порівняв і розробка практичних рекомендацій по реформуванню економічного механізму в АПК, розвитку процесів власнизації й орендизації. Відповідно до цієї мети дослідження визначені такі теоретичні і практичні завдання:

- * розкрити значення оренди й орендного механізму господарювання на різних етапах розвитку продуктивних сил і виробничих відносин;

- * виявити суттєві підходи до оренди землі в рослинництві на сучасному етапі її розвитку;

- * дати економічну оцінку впливу приватної власності та оренди на землю й інші основні засоби на кінцеву ефективність виробництва;

- * обґрунтувати та запропонувати оптимальне рішення розмірів, розподілу і кооперації праці (за забезпеченістю землею, основними і обіговими засобами виробництва, робітниками) первинних ринкових самофінансованих підрозділів в рослинництві КСП відповідно до конкретних умов Харківської області;

- * розробити типову модель бізнес-плану орендного первинного підрозділу в рослинництві з допомогою відповідних інфраструктурних показників виробництва, маркетингової сегментації ринку, продуктивності й оплати праці;

- * обґрунтувати й апробувати механізм ринкової інтеграції науки та виробництва, утворення відповідних науково-виробничих та організаційних структур.

1.3. Предмет та об'єкт дослідження. Предмет дослідження - *механізм орендних відносин на землю та на інші основні засоби виробництва; принципи регулювання відносин між орендодавцями, орендарями, іншими організаційно-виробничими структурами, державою; комплекс проблем в АПК, пов'язаних з реформуванням відносин власності на землю, на інші засоби виробництва; становлення і розвиток соціально орієнтованого ринкового механізму господарювання, насамперед на мікрорівні КСП; екологізація виробництва в рослинництві.*

Об'єкт наукового дослідження - первинні підрозділи в рослинництві різних районів Харківської області, в першу чергу Близнюківського, Вовчанського та Лозівського. Експериментальна апробація виконана в КСП «Колос», ім. Петровського Близнюківського, ім. Петровського Вовчанського, «Україна» та «Жовтень» Лозівського районів.

1.4. Інформаційна база. Джерелом інформації, необхідної для виконання дослідження, були річні звіти КСП (колгоспів), статистична звітність районного, обласного та державного рівня, спеціальна наукова та довідкова література, результати передового досвіду, особисті розробки автора.

1.5. Методологія та методика дослідження. Теоретична та методологічна основа дослідження побудована на використанні діалектичного методу та системного підходу до вивчення економічних процесів, теоретичних положень вітчизняних і зарубіжних учених з питань економічної політики, розвитку форми відносин власності та оренди на землю, засоби виробництва і ін.

В залежності від вирішуваних завдань застосовувалися відповідні методи і форми досліджень: монографічний, абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний, статистичних групувань, графічний, кореляційно-регресивного моделювання та ін.

Для проектування оптимальних розмірів орендних самофінансованих підрозділів в рослинництві на прикладі КСП «Колос» Близнюківського району Харківської області було розроблено економіко-математичну модель бізнес-плану, критерієм оптимальності якої у сфері виробництва обрано мінімум витрат ресурсів на одиницю продукції (без зниження родючості ґрунту), а в сфері агробізнесу - максимум прибутку в розрахунку на 1 га і 1 ц зернових одиниць.

1.6. Основні результати дослідження, які становлять наукову новизну і виносяться на захист. Обґрунтовано економічний механізм оренди основних засобів виробництва в сільському господарстві, включаючи землю, для ефективної конкурентоспроможної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та бізнесу, в першу чергу за рахунок природовідновлюваних агроресурсів. Враховані такі фактори: біокліматичні, жива та матеріалізована праця відповідно до конкретних регіональних особливостей і умов реформування відносин власності, становлення та розвиток ринкових відносин на мікро- і макрорівнях.

По результатах дослідження на захист виносяться такі положення та пропозиції:

- * обґрунтування необхідності залучення механізму оренди до процесу становлення нових форм господарювання на взаємовигідних економічних і соціальних відносинах між орендарями та орендодавцями;

- * обґрунтування механізму ефективного використання одиниці земельної площі та природовідновлюваних ресурсів, що є стратегічним безальтернативним завданням на майбутнє;

- * модель реструктуризації агробізнесових ринкових структур в рослинництві КСП;

- * організаційна виробничо-бізнесова модель (бізнес-план) первинного підрозділу в рільництві з приватною власністю і орендою на землю і на основні засоби виробництва;

- * модель економічних взаємовідносин, а також обґрунтування розмірів орендної плати за землю і за інші засоби виробництва;

- * моделі технологічних і комерційних рішень щодо витрат і результатів в розрахунку на 1 га по сільськогосподарських культурах в натуральних, вартісних та енергетичних показниках як основи бізнес-планування;

- * обґрунтування необхідності складання бізнес-планів, бізнес-фактів і бізнес-аудитів для орендних первинних ринкових структур КСП та селянських (фермерських) господарств.

1.7. Практична цінність результатів дослідження. Обґрунтована (в теоретичному і практичному плані) механізм орендних відносин в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки для рослинництва КСП, який дозволяє інтенсифікувати використання землі та праці, екологізувати виробництво харчових продуктів. Розроблено пропозиції та рекомендації щодо організації первинних виробничих бізнесових підрозділів в рослинництві КСП; оптимізації розмірів цих первинних ринкових структур; механізму економічних і соціальних відносин між орендодавцями (працівниками нерослинницьких галузей та пенсіонерами) і орендарями (працівниками підрозділів у рослинництві);

розвитку маркетингу сировини, яка виробляється в рослинництві на мікрорівні КСП з посильним залученням пенсіонерів і підлітків; екологізації виробничих процесів в рослинництві.

Результати наукових досліджень можуть бути використані для практичних дій в процесі становлення та розвитку ринкового механізму господарювання на селі, в першу чергу на основі орендних відносин; при розробці бізнес-планів на рівні первинних підрозділів в рослинництві КСП і в рослинництві в цілому.

1.8. Впровадження у виробництво. Результати досліджень доповідалися на підсумкових наукових конференціях Харківського державного аграрного університету (1989-1994 рр., 1996-1997 рр.), 3-й Білоруській науково-практичній конференції молодих учених і спеціалістів у Мінську (1990 р.), республіканській науково-практичній конференції молодих учених і спеціалістів у Києві (1991 р.), науково-виробничій конференції у Львові (1991 р.), III-й Всеукраїнській науково-практичній конференції в Чернівцях (1996 р.).

На замовлення Міністерства сільського господарства та продовольства України автор (у співавторстві) брав безпосередню участь в розробці "Рекомендацій по підвищенню ефективності використання виробничого потенціалу сільського господарства на основі перетворення відносин власності і форм господарювання" (1991-1994 рр.), реєстраційний № 0194U023285, в розробці бізнес-планів для перанних ринкових структур в рослинництві КСП «Колос» Близнюківського району та КСП ім. Петровського Вовчанського району Харківської області.

Результати досліджень опубліковані в 10 наукових працях загальним обсягом 4.0 друковані аркуші. Дисертаційне дослідження є частиною загального напрямку роботи кафедри організації виробництва та агробізнесу Харківського державного аграрного університету імені В.В. Докучаєва над проблемою розробки і економічного обґрунтування принципів і організаційних форм підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах міжгосподарської кооперації і інтеграції (номер державної реєстрації 0.1829062494).

1.9. Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій, списку використаної та цитованої літератури, додатка.

Зміст роботи, логіка досліджень і структура дисертації підпорядковані поставленій меті і завданням.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, формулюються мета та завдання дослідження, визначаються предмет та об'єкт дослідження, розкривається практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі роботи «Концептуальні основи орендних відносин на селі в історичному розвитку» за літературними джерелами аналізується розвиток оренди в сільському господарстві України з кінця XIX до початку 30-х років XX століття, порівнюються орендні відносини того часу з сьогодишньою дійсністю з метою пошуку відповіді на актуальні питання сучасного розвитку

продуктивних сил і виробничих відносин в аграрному секторі економіки.

У другому розділі «Стан розвитку орендних відносин в рослинництві Харківської області в сучасний період» розглядається й аналізується розвиток орендних відносин в рослинництві аграрних (формувань Харківської області за останній час.

Третій розділ роботи «Удосконалення форм власності на землю, на інші засоби виробництва та їх роль у реформуванні механізму господарювання» присвячений розгляду питань орендної реструктуризації колгоспів на етапі становлення агробізнесу в процесі персоналізації, розподілу і накопичення власності.

2. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У роботі за літературними джерелами аналізується розвиток оренди в сільському господарстві України з кінця XIX до початку 30-х років XX століття. При порівнянні орендних відносин того часу з сьогодишньою дійсністю простежується їх чітка аналогія. Так, за часів Столипінської аграрної реформи більшу частину господарств складала хутори від 15 і більше десятин, тоді як на виділених з общини ділянках кількість хуторів зменшувалася в міру збільшення їх розмірів. В нинішніх умовах з державного фонду фермер може одержати до 100 га землі, в тому числі до 50 га сільськогосподарських угідь. А якщо селянин-колгоспник захоче вести самостійне селянське господарство і виїде з громадського господарства, він одержить тільки свій земельний пай, в 10 разів менший, ніж у селян-фермерів. Багато селянських (фермерських) господарств, а також КСП не витримують конкуренції і руйнуються, відбувається їх майнове розшарування. *В умовах ринкової економіки це необхідно розглядати як цілком закономірне явище.*

Скасування під час непу заборони оренди землі та вільного найму робочої сили дало можливість значно підвищити продуктивність праці і збільшити виробництво продукції в сільському господарстві. Це досягалося залученням в обіг земельних наділів найбіднішого селянства, більш інтенсивним використанням матеріальних і грошових коштів заможних господарств. Вже в 1923/24 господарському році американський хліб було повністю витиснуто з ринків Скандинавії та Близького Сходу. Швидкими темпами розвивалася кооперація селянства, яка понад усе сприяла гармонійному поєднанню особистих, колективних і громадських інтересів, різних форм власності, а також оренди, оптимальному співвідношенню різних господарських форм, які в свою чергу сприяли еволюції всього суспільства, підвищенню суспільної продуктивності праці. Приходимо до висновку, що *кооперативний устрій в цілому зберігає здатність до швидкої і порівняно легкої перебудови господарювання за вимогами життя.*

В 30-ті роки XX століття глибинна суть кооперації, великий зміст її форм були зведені до єдиної форми - колгоспу. Колгосп було запропоновано як безальтернативний антипод індивідуальному господарству. Були ліквідовані ринок

і пов'язані з ним приватна і орендна форми господарювання. Це давало державі можливість вилучати необхідні обсяги хліба з мінімальними для неї витратами. Багато хто з економістів вже тоді застерігав, що *однобічне викачування продуктів сільського господарства в місто без достатнього відшкодування сільському населенню продуктів промисловості рано чи пізно, особливо в аграрній країні, спричинить крах всього господарства.*

Ця система в різних формах існувала і в деякій мірі продовжує існувати в Україні. І ми можемо стверджувати стосовно сучасних реалій життя, що розрив в економічному результаті господарювання американського фермера і нашого колгоспно-радгоспного селянина на новому рівні загального розвитку залишився таким же, як і 100 років тому.

Аналізуючи розвиток орендних відносин в рослинництві аграрних формувань Харківської області в період глибокої економічної кризи, яка охопила всі галузі народного господарства, бачимо, що проблема забезпечення населення продуктами харчування набула сьогодні особливої гостроти. Незважаючи на відомості про практично стовідсоткове проведення приватизації та паювання, впровадження орендно-підрядних форм організації і оплати праці, інтенсивних технологій і науково обґрунтованих систем землеробства, сільське господарство залишається малоефективним. Так, в Харківській області за останні п'ять років зменшилося виробництво сільськогосподарської продукції в розрахунку на душу населення: м'яса - на 49.3%, молока - на 34.2, яєць - на 47.4, зерна - на 63.0%. Відповідно зменшилося і споживання основних продуктів харчування: м'яса і м'ясопродуктів - на 49.7%, молока та молокопродуктів - на 43.7, яєць - на 45.0, олії та цукру - на 30.0%. Споживання ж хліба та картоплі зросло відповідно на 0.4 і 11.2%.

Це закономірний результат аграрної політики, за якої сільський працівник зі своїми цілком визначеними особистими інтересами був лише окремим елементом продуктивних сил, так званим людським фактором. Тому проблема розвитку й удосконалення форм організації праці розглядалась у вітчизняній науці та практиці лише з точки зору різного роду технократичних комбінацій і перестановок виробничих сил для налагодження технології виробництва. На наш погляд, це цілком зрозумілий і закономірний пошуковий процес переходу сільського господарства до ринкових відносин. Але здебільшого цей процес має хаотичний, неконтрольований характер.

За останні роки скоротився розмір посівних площ в господарствах суспільного сектора (рисунк) через нестачу паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, добрив, гербіцидів. Збільшуються площі під парами, якість обробітки яких також незадовільна, порушується система сівозмін, що врешті-решт призводить до зниження урожайності сільськогосподарських культур. Посівні площі в особистих підсобних господарствах населення, господарствах орендарів і фермерів, навпаки, постійно збільшуються. За даними

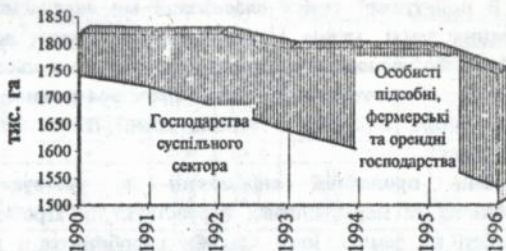
статистичних обстежень, до 70% посівів в цих господарствах зайнято монокультурами - зерновими та технічними (соняшником, цукровим буряком). Вирощуються ці культури за традиційними, відпрацьованими технологіями та із залученням техніки господарств суспільного сектора.

Станом на 1 жовтня 1996 р., в Харківській області фінансово-економічну діяльність здійсню-

вали 537 сільськогосподарських підприємств суспільного сектора, в т.ч. 382 КСП, 134 радгоспи, 21 міжгосподарське підприємство. За останні роки в них поширилися такі форми праці, як колективний, орендний та сімейний підряд, кооперативи, селянські (фермерські) та орендні господарства. Але основною формою організації трудових колективів в рослинництві залишаються механізовані бригади та ланки, які працюють в умовах підрядно-договірних відносин. Саме вони сьогодні найбільше відповідають виробничій інфраструктурі, яка склалася в аграрному секторі економіки. Так, в 98.8% сільськогосподарських підприємств Харківської області, які володіють 80.7% всієї ріллі, застосовуються різні форми підряду.

Незважаючи на значну кількість орендно-підрядних колективів, практичні рекомендації щодо визначення найбільш доцільних їх розмірів відсутні або їх замало. На сьогоднішній день не виявлено чіткої залежності ефективності виробництва від таких факторів, як склад і структура вирощуваних культур, кількість застосовуваної техніки, раціональна кількість робітників. Досліджено, що в Харківській області на протязі 14-ти останніх років урожайність основних сільськогосподарських культур як в підрядних (орендних), так і в інших колективах суттєво не відрізнялась. Основним фактором, який впливає на механізм господарювання в цих колективах, є міра задоволення звичайних потреб кожного конкретного виробника в такому колективі. В зв'язку з цим постало питання про необхідність реструктуризації колгоспів, пошуку нових форм і прийомів підвищення ефективності виробництва та стимулювання праці в сільському господарстві.

Реформування сільськогосподарських підприємств у селянські спілки пайовиків, у товариства з обмеженою відповідальністю, в інші організаційні форми вимагає ефективного вирішення питань власності землі та майна, їх оренди, оренди з викупом, що має бути основою становлення та розвитку ефек-

Посівні площі господарств Харківської області (за категоріями)

тивного механізму господарювання. Справа в тому, що в сучасних умовах більше двох третин власників землі і майна - це пенсіонери, працівники тваринництва і т. ін.

В поняттєвий смисл власнизації ми вкладаємо не одномоментний акт паювання землі, майна і одержання необхідних документів, а становлення справжнього господаря-власника, формування у нього відповідного підприємницького світогляду, досвіду, що створюється роками, передається у спадок від батьків дітям. В цьому і полягає специфіка сільськогосподарської праці та агробізнесу.

Наші пропозиції спрямовані на реструктуризацію організаційно-виробничої та маркетингової інфраструктури агробізнесу в умовах приватної власності на землю, інші засоби виробництва і вироблену продукцію, на максимізацію свободи підприємництва й ініціативи всіх і кожного в колективах від 4-6 до 10-12 чол. Йдеться про те, що члени колективу з 10-12 чол. завжди працюють разом, на очах у всіх, максимально використовуючи потенціал кожної людини окремо і колективу в цілому і виступаючи при цьому як самофінансований первинний підрозділ ринкової інфраструктури колективних сільськогосподарських підприємств, які можуть обробляти сівоزمіни від 800 до 1500 га ріллі.

Справа в тому, що в кожній такій організаційній структурі існують розподіл і кооперація праці. Але існує і проблема розподілу зароблених грошей. Необхідно, щоб ця проблема вирішувалася при повній згоді всіх членів колективу, з максимальним урахуванням інтересів всіх і кожного. В маленьких за кількістю людей колективах, які не мають кровної спорідненості, це можливо, якщо вони однодумці і згуртовані спільністю не тільки виробничих, але й особистих дружніх інтересів.

В регіональних умовах Харківської області більшість КСП традиційно виробляють в рослинництві зерно, цукровий буряк, насіння соняшнику, корми для тваринництва та птахівництва. Так, в КСП «Україна» Лозівського району, де в 1990 р. було проведено неформальне реформування відносин власності і де фактично діють орендно-підрядні відносини, структура посівних площ та урожайність в рослинництві були такими, як показано в *табл.1*. Зменшення розміру ріллі пов'язане з виділенням землі в держресурси для селянських (фермерських) господарств. В цілому ж структура посівних площ відносно стала, а її зміни пов'язані в основному з відхиленнями погодних умов від норми: з дуже посушливою осінню і відповідним недосівом озимини, вимерзанням її взимку і пересівом навесні, посухою в першій половині літа тощо. Але в 1991-1995 рр. в КСП не знизилося виробництво продукції в порівнянні з попереднім п'ятиріччям, тому що реформовані відносини власності і механізм господарювання задовольняли робітників та інших членів господарства. Таким чином, землю обробляють фактично лише 5-10% власників землі, інші землю орендують і всі ці роки одержували дивіденди, які, на наш погляд, можна розглядати як

1. Структура посівних площ та урожайність сільськогосподарських культур у досліджуваних господарствах

Показники	В середньому за рік						1991-1995 рр. в % до 1986-1990 рр.	
	1986-1990			1991-1995			за	за
	га	%	урожайність, ц/га	га	%	урожайність, ц/га	площею	урожайністю
1	2	3	4	5	6	7	8 (5:2)	9 (7:4)
КСП «Україна»								
Розмір ріллі	4417	100.0	-	4150	100.0	-	94.0	-
Чисті пари	338	7.6	-	354	8.5	-	104.7	-
Посівні площі	4079	100.0	-	3796	100.0	-	93.1	-
В т.ч. зернові	1815	41.1	28.8	1535	40.0	38.6	84.6	134.0
З них: озимпш	803	18.2	36.9	919	22.1	41.2	114.4	111.6
кукурудза	424	9.6	29.4	249	6.0	18.1	58.7	61.5
горох	180	4.1	18.2	105	2.5	26.7	58.3	68.1
Цукровий буряк	367	8.3	230.6	357	8.6	199.2	97.2	86.4
Союшник	405	9.2	16.7	421	10.1	19.7	104.0	109.8
Кормові	1360	30.8	-	1267	30.5	-	93.2	-
КСП «Жовтень»								
Розмір ріллі	5934	100.0	-	5736	100.0	-	967	-
Чисті пари	554	9.3	-	652	11.4	-	117.7	-
Посівні площі	5380	100.0	-	5084	100.0	-	94.5	-
В т.ч. зернові	2607	43.9	33.9	1833	32.0	42.4	70.3	125.1
З них: озимпш	779	13.1	43.8	877	15.3	49.3	112.5	125.6
кукурудза	454	7.6	29.5	144	2.5	29.7	31.7	100.7
горох	300	5.1	21.7	163	2.8	29.9	54.3	137.8
Цукровий буряк	524	8.8	288.0	458	8.0	288.3	87.4	100.1
Союшник	530	8.9	22.2	543	9.5	24.9	102.5	121.6
Кормові	1648	27.8	-	2144	37.4	-	130.1	-

своєрідну орендну плату за землю та майно. І сплачувалися вони за рахунок ефективного господарювання в рослинництві (бо тваринництво тут малоефективне або збиткове). Наприклад, на 1 крб паю орендодавці і орендарі одержали в 1990 р. 5,6 коп.; 1991 - 8,9; 1992 - 9,7; 1993 - 5,2; 1994 - 49,3; в 1995 р. - 15,3 коп.

Пізніше ми дійшли висновку, що за оренду землі слід визначити орендну плату у фіксованому розмірі за укладеним договором між орендодавцями та орендарями, а дивіденди виплачувати на майнові паї в залежності від ефективності господарювання в первинних підрозділах.

В КСП «Жовтень» Лозівського району після реформування в 1991 р. механізму господарювання відбулися більш значні зміни. Це колективне сільськогосподарське підприємство (не зважаючи на гостропосушливі умови в окремі роки) не тільки не допустило падіння обсягів виробництва відносно своїх показників, а значно поліпшило їх, випередивши показники по Україні і Харківській області.

Наше дослідження свідчить про необхідність функціонального розподілу та кооперації праці на внутрішньогосподарському рівні між організаційно-виробничими ринковими структурами в рослинництві КСП. На нашу думку, в цьому процесі можуть приймати участь на рівних і селянські (фермерські) господарства. Вважаємо, що на внутрішньому і частково на зовнішньогосподарському рівнях первинні суб'єкти господарської діяльності повинні бути

головними самофінансованими структурами зі своїми розрахунковими рахунками у ФРЦ (фінансово-розрахунковому центрі) господарства, зі своїм первинним і бухгалтерським обліком, з товарно-грошовими відносинами між усіма виробниками продукції. За кожним таким первинним суб'єктом ринкової інфраструктури, який виробляє сільськогосподарську сировину (зерно, цукровий буряк, олійне насіння, овочі, картоплю, фрукти - головний вихідний товар, без якого не може бути ні хліба і хлібобулочних виробів, ні цукру, ні олії тощо), повинні бути закріплені орендодавці землі та майна. Виборні представники орендодавців повинні періодично (не рідше одного разу у квартал) отримувати від начальника загону звіт про використання землі й інших ресурсів в їхніх підрозділах.

Делегованими на орендній основі власниками виробленої продукції є колективи загонів, які виробили цю продукцію у вигляді сільськогосподарської сировини. Там, де частина цієї продукції продається, наприклад, за державним контрактом, вторговані гроші повинні надійти на розрахунковий рахунок конкретного підрозділу. Там, де вироблена сировина передається на переробку маркетинговим структурам на внутрішньо- або міжгосподарському рівнях, ці структури на контрактній основі повинні одержувати за це свою частину створеної ними додаткової вартості грошима або виробленою продукцією. Більша ж частина виробленої, готової до вживання покупцями продукції має бути власністю виробників сировини і реалізуватися на їх розсуд. Головне в такому підході - розвиток нормальних товарно-грошових відносин на всіх рівнях ринкового простору.

Вважаємо, що повинно існувати право на купівлю-продаж товарних масивів землі в загальній системі ринкового механізму господарювання з однією лише умовою: якщо цю землю було не просто безкоштовно одержано конкретною людиною для користування, а куплено за реальну ринкову ціну і тільки для сільськогосподарського користування. Питання, хто конкретно виконуватиме роль продавця, слід, на нашу думку, вирішуватись на регіональному рівні, через систему земельних банків, робота яких повинна бути націлена на підвищення ефективності функціонування агробізнесу у відповідних регіонах. Кожний землекористувач свого паю повинен сплачувати в місцевий бюджет податок у фіксованих за грошовою оцінкою землі розмірах, а орендар цієї землі - орендну плату, в яку обов'язково як складова частина повинні входити земельний податок і власне орендна плата.

Для інтенсифікації агробізнесу слід терміново починати вирішувати проблеми підвищення продуктивності як живої, так і уречевленої праці. Це проблема принципової ваги; без цього наша годовна товарна продукція не буде конкурентоспроможною на ринках як далекого, так і близького зарубіжжя. І вирішити її без чіткого функціонального розподілу та кооперації праці практично не можливо.

В нашій реальній дійсності робота з землею по створенню основ майбутніх врожаїв починається в останню чергу, після завершення збирання врожаю. І в плані витрат праці та коштів на підготовку ґрунту, на внесення добрив і т. ін. в

принципі різниці немає. Але є дуже велика різниця у віддачі майбутнім урожаєм залежно від строків підготовки ґрунту, його дозрівання, яке життєзабезпечує розміри одержаної продукції. На нашу думку, загін родючості в КСП і повинен займатися в межах функціонального розподілу і кооперації праці розширеним відтворенням родючості ґрунту в необхідні технологічні строки. Він повинен взяти на себе всі роботи так званого незавершеного виробництва, крім передпосівної підготовки озимини.

Маючи нормативну базу на механізовані роботи відповідно до нормоутворюючих чинників кожного конкретного господарства, знаючи структуру його посівних площ, структуру собівартості одного умовного еталонного гектара і досягнутий (або прогнаний) рівень урожайності, можна з високою точністю розрахувати як витратний, так і результатний блоки бізнес-планів щодо виробництва сировинної продукції. Ці дані можуть бути основою розрахунку потреби в трудових, матеріальних і фінансових ресурсах, пошуків шляхів інтенсифікації їх використання.

Розглянемо методику розрахунку укрупнених виробничих нормативів тракторних робіт бізнес-планів для механізованих загонів в рослинництві КСП "Жовтень" Лозівського району (табл.2). Загін родючості (мех.загін № 1) має за рік 13839 ум. ет. га і 13270 люд.-год. прямих витрат праці. В розрахункові технологічні карти не закладено витрати на навантаження, транспортування та буртування гною на полях, де він вноситься відповідно до системи добрив в системі сівозмін. А це додаткові 0.38 ум. ет. га і 0.26 люд.-год. прямих витрат праці на 1 т гною. І якщо вже в 1997 р. почати вносити в середньому на 1 га ріллі 13 т гною за існуючою технологією його використання, то додаткові витрати становитимуть 27496 ум. ет. га і 18813 люд.-год. прямих витрат праці. Витрати в умовних еталонних гектарах для загону родючості досягнуть 41335, а прямі витрати праці - 32083 люд.-год. В принципі загін родючості може прошарувати цілий рік, вивозячи взимку гній і буртуючи його на полях, а влітку розкидаючи і заорюючи його. Кількість робочих днів цього загону в рік може бути 279.4 (25.4 дн. в міс.х11 міс.). Розрахунковий еталонний трактор повинен виконувати 7 ум.ет.га за зміну або 1950 ум. ет. га в рік. При такому інтенсивному використанні тракторів, а це єдина реальна можливість швидкого виходу з кризи (на створення дійсних фабрик виробництва біогумусу потрібний певний час), загону родючості необхідно мати 21.1 еталонних тракторів або 13 тракторів типу Т-150 і Т-150 К (41335 ум. ет. га : 1956 ум. ет. га = 21.1 ум. ет. трактор : 1.65 ≈ 13 тракторів) і відповідно 13 трактористів - машиністів. Такий загін повністю вирішив би проблему розширеного відтворення родючості ґрунту на органічній основі, забезпечив би міцну основу для сталого одержування зерна на рівні 5 т/га, цукрового буряку - 50 т коренеплодів, кормів - 5.0-6.0 т к. од. Єдиною реальною перешкодою є дефіцит ПММ: щоб виконати 41335 ум. ет. га., їх потрібно 558 т. Але без вирішення цієї проблеми Україна буде мати тільки 27-28 млн т зерна, як в 1996 р., або удвічі менше за наші реальні можливості. Про ці можливості переконливо свідчить досвід КСП «Жовтень», де підтримується позитивний баланс гумусу і в 1996 р. було вирощено та зібрано з

2. Укрупнені виробничі нормативи тракторних робіт бізнес-планів по механізованих загонах в рослинництві КСП «Жовтень» Лозівського району на 1997-2000 рр.
(в середньому на рік)

Культури	Площа, га	Загиб родючості № 1				Мехзагони № 2 і № 3				Мехзагони № 4 з кормовиробництва			
		Ум. етал., га		Прямі витрати праці, люд.-год.		Ум. етал. га		Прямі витрати праці, люд.-год.		Ум. етал. га		Прямі витрати праці, люд.-год.	
		на один фізичн. га	разом	на один фізичн. га	разом	на один фізичн. га	разом	на один фізичн. га	разом	на один фізичн. га	разом	на один фізичн. га	разом
Чорний пар *	652	-	-	-	-	-	-	-	-	x	x	x	x
Оз. пшениця	652	5.27	3436	4.9	3169	3.5	2308	4.6	3019	x	x	x	x
Оз. пшениця по зайнятому пару	225	0.68	153	0.5	119	2.7	610	6	1359	x	x	x	x
Ячмінь	550	2.15	1183	1.6	875	1.8	968	3.9	2134	x	x	x	x
Кукурудза на зерно	144	7.64	1100	6.1	874	8.2	1176	11	1551	x	x	x	x
Горох	163	2.9	473	2.5	401	2.8	450	4.6	756	x	x	x	x
Цукр. буряк	458	4.2	1924	3.5	1589	9.4	4310	16	7154	x	x	x	x
Соняшник	543	2.3	1249	1.6	853	2.8	1531	4.4	2378	x	x	x	x
Картопля	15	4.12	62	10	155	6.5	97	19	288	x	x	x	x
Овочі	20	8	160	7	140	43	856	9.1	1816	x	x	x	x
Кормові	2144	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
в т.ч. : кукур. на сіно і з/к	975	2.1	2048	2.2	2106	x	x	x	x	3.6	3520	5.13	5002
Кормові коренеплоди	196	5.25	1029	9.3	1813	x	x	x	x	24	47777	39.5	7742
Багаторічні трави, всього	521	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
в т.ч. : кукур. на сіно	300	x	x	x	x	x	x	x	x	16	4134	31.28	9384
на сіно	221	x	x	x	x	x	x	x	x	6	1324	22.47	4966
Однорічні трави: на з/к	252	2.26	570	1.7	421	x	x	x	x	1.6	393	6.93	1746
на сіно	200	2.26	452	1.7	755	x	x	x	x	2.2	436	3.84	768
Разом	5566	2.49	13839	2.4	13270	3.6	12306	6.2	21355	6.8	14584	13810	29608
В т.ч. по загонам з кормовиробництва	2144	1.91	4099	2.4	5095	x	x	x	x	x	x	x	x

*40% витрат на висівання гною в чорний пар і його обробіток віднесено на озону пшениці, 40% - на цукровий буряк, 20% - на ячмінь.

кожного із 1538 га 4.53 т зерна ранніх зернових (всього 6967 т). В методичному плані аналогічно виконується розрахунок потреби в механізаторах і техніці для мехзагонів №№ 2-4 та для будь-яких інших маркетингових структур по переробці сільськогосподарської сировини.

В умовах ринкової економіки неконкурентоспроможний і тим більше

збитковий агробізнес приречений на банкруство. Тому важливою складовою частиною агробізнесу повинно бути виключно компетентне бізнес-планування, яке базувалося б на енергозберігаючих технологіях в усіх ланцюгах виробництва та маркетингу аграрної товарної продукції.

В плані конструктивного пошуку енергозберігаючих технологій як один з альтернативних варіантів ми пропонуємо для нормативного бізнес-планування визначити зв'язок енергетичних і вартісних еквівалентів: умовного еталонного гектара (оранка на глибину 20-22 см при питомому опорі ґрунту 0,5 кг/см², довжина гонів 800 м та інші еталонні умови), еталонного трактора (Т-74, маса 7380 кг, енергоємність за 1 годину експлуатації - 130,7 МДж або 312 23,9 ккал; плуг ПН-4-35, маса 630 кг, енергоємність за 1 годину експлуатації - 22,7 МДж або 5416,7 ккал; витрати пального 13,5 кг, в т. ч.: бензину - 0,2 кг, дизельного палива - 13,3 кг; енергоємність бензину - 10,88 МДж або 2600 ккал; дизельного палива відповідно 702,24 МДж або 167580 ккал); енергоємність 1 год. роботи тракториста-машиніста дорівнює 60,8 МДж або 14521,1 ккал. В кінцевому підсумку ми маємо: один еталонний трактор в еталонних умовах за 1 год. робочої зміни виконує 1 ум. ет. га, а енергоємність 1 ум. ет. га дорівнює 927,32 МДж або 221 314,7 ккал.

Знаючи енергоємність 1 ум. ет. га та обсяг тракторних робіт в умовних еталонних гектарах на 1 фізичний гектар посіву при існуючій технології, можна з досить високою точністю визначити енергетичні витрати на вирощування різних сільськогосподарських культур (табл. 3). Нескладно обчислити питому вагу механізованих тракторних робіт при вирощуванні сільськогосподарських культур за різними технологіями, собівартість умовного еталонного гектара та її структуру, тобто визначити нормативний зв'язок між ціновими і енергетичними витратами, створити обґрунтовані енергетичні і економічні моделі бізнес-планів для первинних ринкових структур в рослинництві селянських спілок пайовиків, в селянських (фермерських) господарствах та будь-яких інших агробізнесових структурах. Ці розрахунки можуть і повинні стати базою для пошуку ресурсозберігаючих рішень, які дозволили б сформувати основу конкурентоспроможних ринкових відносин в агробізнесі.

3. Приблизний обсяг тракторних робіт в умовних еталонних гектарах і в енергетичних еквівалентах на 1 га посіву по культурах

Культури	Умовні еталонні гектари	Енергетичні витрати	
		МДж	тис. ккал
Озимі зернові	7.2-7.5	6676.70-6954.90	1593.66-1660.06
Ярі зернові	5.0-5.5	4636.60-5100.26	1106.71-1217.38
Кukurудза на зерно	8.5-10.0	7882.22-9273.20	1881.40-2213.42
Цукровий буряк	11.5-12.5	10664.18-11591.50	2545.43-2766.77
Соняшник	5.5-6.5	5100.26-6027.58	1217.38-1438.72
Картопля	9.5-10.5	8809.54-9736.86	2102.75-2324.09
Овочеві	10.5-11.5	9736.86-10664.18	2324.09-2545.43
Баштанні	4.5-5.5	4172.94-5100.26	996.04-1217.38
Силосні	6.0-7.0	5563.92-6491.24	1328.05-1549.39
Однорічні трави	2.5-3.0	2318.30-2781.96	553.35-664.03
Багаторічні трави	3.0-3.5	2781.96-3245.62	664.03-774.76
Природні сіножаті	1.5-2.0	1390.98-1854.64	332.01-442.68
Сади	11.0-12.0	10200.52-11127.84	2434.76-2656.10
Ягідники	6.0-7.0	5563.92-6491.24	1328.05-1549.39

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. При аналізі розвитку орендних відносин в історичному плані спостерігається чітка аналогія з теперішнім станом сільського господарства.

2. Оренда землі, як свідчить досвід непу, країн ринкової економіки, дозволяє значно підвищити продуктивність праці і виробництво продукції в сільському господарстві шляхом більш інтенсивного використання земельних наділів та залучення додаткових матеріальних і грошових коштів.

3. Незважаючи на відомості про офіційне стовідсоткове проведення приватизації та паювання і *впровадження* орендно-підрядних форм організації та оплати праці, інтенсивних технологій і науково обгрунтованих систем землеробства, сільське господарство залишається малоефективним, навіть збитковим.

4. В умовах гострої економічної кризи виробництво саме трудомістких культур є не вигідним, хоча і приносить найбільшу оплату праці, а тому така робота для селян виявляється менш обтяжливою.

5. Вивчення досвіду роботи орендно-підрядних колективів та колективів, які працюють в умовах постприватизаційного періоду в рослинництві Харківської області, дало змогу зробити висновок про те, що суттєвих змін в ефективності виробничої діяльності не спостерігається. Але в ряді господарств, де проведено неформальне реформування відносин власності, створено ефективний орендний механізм господарювання, вдалося уникнути спаду виробництва і інших кризових явищ в економіці.

6. З результатів проведених досліджень можна бачити, що на сучасному етапі в більшості господарств оплата праці в рослинництві, як і в цілому в сільському господарстві, втратила своє мотиваційно-стимулююче значення.

7. Реформування сільськогосподарських підприємств потребує ефективного вирішення питань власнизації землі, майна та орендизації агробізнесу, що має бути основою становлення і розвитку ефективного механізму господарювання.

8. Головними напрямками розвитку продуктивних сил і виробничих відносин повинні стати оренда реструктуризація виробничих структур агробізнесу в доцільних, за науково обгрутованими розподілом і кооперацією, розмірностях первинних підрозділів, створення нових організаційно-комерційних структур по всій маркетинговій сегментації переробки сільськогосподарської сировини та її реалізації в готовому для споживання вигляді.

9. Делегованими на орендній основі власниками виробленої продукції повинні бути колективи загонів, які виробили продукцію і реалізували на свій розсуд.

10. Апарат управління КСП повинен мати статус самофінансованого ринкового підрозділу зі своїм розрахунковим рахунком, правами і обов'язками, можливістю власною діяльністю заробляти додаткову вартість.

11. Для кожного підрозділу повинні розроблятися максимально наближені до реальної дійсності бізнес-плани виробництва сільськогосподарської сирови-

ни і її маркетингу, бізнес-факти та бізнес-аудити.

12. Необхідно створити державну програму земельного нагляду за сільськогосподарським використанням землі незалежно від форм власності. На землях зі схилами 3.1-7.0° не слід практикувати посів просапних культур, а землі зі схилом більше 7° доцільно вилучити зі складу ріллі та залужити сумішами бобових і злакових трав з наступним поверхневим обробітком.

13. Вважаємо доцільним встановити розподіл орендної плати і земельного податку з таким розрахунком, щоб власник мав пільги в оплаті земельного податку в разі підвищення родючості ґрунту, вмісту гумусу і був зацікавлений в цьому.

14. По результатах досліджень і розрахунків нормативів витрат на 1 га посіву по культурах сівозміни розроблено уніфіковану економіко-математичну модель. Ця модель може бути рекомендована при визначенні доцільних розмірів посівних площ по культурах сівозміни, виходячи з мінімуму витрат і максимуму прибутку на одну сівозміну, і використана конкретними первинними виробничими підрозділами в рослинництві Харківської та інших областей України.

ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ АВТОРА

1. НЭП и аграрный вопрос /на правах рукописи. Деп. в ИНИОН № 40424/ Харьк. с.-х. ин-т. им. В.В. Докучаева. 1989.- 79 с.

2. Аренда как форма преобразования отношений собственности // Тез. докл. 3-й Белорусс. науч.-практ. конф. молодых ученых и специалистов. Минск, 1990. С.79-80. У співавторстві (авторські 50%).

3. Эффективность использования производственного потенциала в условиях арендно-подрядных отношений // Оценка производственного потенциала в хозяйственном механизме АПК: Сб. науч. тр. / Харьк. с.-х. ин-т им. В.В. Докучаева. Харьков, 1990. С.73-76.

4. Аренда как форма преобразования отношений собственности // Там же. С.128-133.

5. Деякі питання організації фермерського господарства // Фермерство: вчора, сьогодні, завтра: Тези доп. наук.-вироб. конф. Львів, 1991. С.41-43. У співавторстві (авторські 50%).

6. Эффективность использования кормов собственного производства на бройлерных предприятиях // Социально-экономические предпосылки повышения эффективности агропромышленного производства в многоукладной экономике: Тез. докл. респ. науч.-практ. конф. молодых ученых и специалистов. Киев, 1991. С.151-152. У співавторстві (авторські 50%).

7. Совершенствование форм хозяйствования на основе преобразования отношений собственности // Арендные отношения в системе экономического механизма хозяйствования в агропромышленном комплексе : Сб. науч. тр. / Харьк. гос. аграр. ун-т. Харьков, 1992. С.65-68.

8. Дифференциация доходов колхозов как элемент рыночного механизма хозяйствования // Экономический механизм хозяйствования в условиях рыночных отношений в агропромышленном комплексе : Сб. науч. тр. / Харьк. гос. аграр. ун-т. Харьков, 1994. С.141-146. У співавторстві (авторські 33%).

9. Необхідні фіксовані нормативи орендної плати за землю // Ринкові реформи в Україні (аспект статистики і аналізу господарсько-фінансової діяльності): Тези доп. III-ї Всеукр. наук.-практ. конф. Чернівці, 1996. С.11. У співавторстві (авторські 50%).

10. Про деякі наслідки реформування відносин власності в аграрному секторі Харківської області // Проблеми реформування відносин власності та господарювання в агропромисловому комплексі: Зб. наук. праць / Харьк. держ. аграр. ун-т. Харків, 1997. С.82-85.

АННОТАЦИЯ

Сотников Ю.А. Становление и развитие арендного механизма хозяйствования в агробизнесе (на материалах Харьковской области).

Диссертация - авторская рукопись на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.02 - Экономика сельского хозяйства и АПК. Харьковский государственный аграрный университет им. В.В. Докучаева.

Защита диссертации состоится в Харьковском государственном аграрном университете им. В.В. Докучаева, 1997.

В диссертационной работе анализируется историческое развитие арендных отношений, рассматривается современное состояние арендных отношений в растениеводстве КСП Харьковской области. Даются конкретные предложения по реформированию отношений собственности (форм паевания земли и имущества, ставок арендной платы), аренды агробизнеса, определению её экологической ориентации. Предлагается модель бизнес-плана для первичного производственного подразделения в растениеводстве.

SUMMARY

Sotnikov Y. O. Establishment and Developing of the Lease Farming Mechanism in Agrarian Business (on the base of Kharkiv region).

The thesis is the author's manuscript for a Candidate degree of Economic Science, specialty 08.07.02: "Economy of Agricultural and Agro-Industrial Complex (AIC)" Kharkiv State Agrarian University after V.V. Dokuchaev.

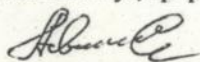
The defending of the thesis will take place in Kharkiv State Agrarian University after V.V. Dokuchaev, Kharkiv, 1997.

In the manuscript the historical development of lease relations was analyzed as well as their present state in plant breeding of the farmers' unions of sharers in Kharkiv region. There have been given the concrete propositions concerning reconstruction of ownership relations (forms of land and property sharing, lease payment

rates, opportunities of ecological agrarian business). The model of business-plan for a primary enterprise unit in plant breeding has been worked out.

Ключові слова: ОРЕНДА ЗЕМЛІ, ОРЕНДНІ ВІДНОСИНИ, ОРЕНДНА ПЛАТА, ОРЕНДНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ, РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ВЛАСНИЗАЦІЯ, ПЕРСОНІЗАЦІЯ, ПЛАНУВАННЯ, АГРОВІЗНЕС, АГРОВІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ, ЕКОЛОГІЗАЦІЯ

Відповідальний за випуск - кандидат економічних наук, професор

А.В. Македонський

Підпис. до друку 02.04.97. Формат 60x84/16. Ум. - друк. арк. 1.0. Обл. - вид. арк. 1.0

Тираж 100. Замовлення № 107.

Ділянка оперативного друку ХДАУ

435519

AB 37.385